

ΘΑΝΑΣΗΣ ΔΟΥΜΑΚΗΣ

ΝΕΟΤΕΡΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΟΛΥΜΠΟΥ ΤΟΥ 1878 ΑΠΟ ΤΟΝ ΡΑΨΑΝΙΩΤΗ ΑΠΟΣΤΟΛΟ Ν. ΜΠΕΤΣΙΟ¹

Ο Απ. Ν. Μπέτσιος (Ραψάνη 1890–Λάρισα 1985) υπήρξε δραστήριο άτομο. Στη Λάρισα, όταν κατέβηκε το 1926, έγινε οινομάγειρας, ενώ παράλληλα ασχολήθηκε και με την εμπορία οίνου. Μετά το 1950 ασχολήθηκε με την οινοποίηση. Πήρε μέρος σε εκθέσεις κρασιού και έλαβε διακρίσεις. Παράλληλα ασχολήθηκε με τη μελέτη ιστορικών, κυρίως, βιβλίων, ενώ υπήρξε και αυτοδίδακτος ιεροψάλτης. Από το οικογενειακό του περιβάλλον² πληροφορούμαστε ότι από το έτος 1960 επιδόθηκε και στη συγγραφή διάφορων πονημάτων.³

Το χειρόγραφο που σας παρουσιάζουμε είναι τμήμα ενός πυκνογρααμμένου τετραδίου 380 σελίδων το οποίο αναφέρεται σε ιστορικά γεγονότα της Ραψάνης και όχι μόνο. Σύμφωνα με μαρτυρίες της οικογένειάς του το κείμενο γράφτηκε στη δεκαετία του 1970, παρουσιάζει δε αρκετό ενδιαφέρον σε ό,τι αφορά, κυρίως, τα αναφερόμενα στην πυρπόληση της Ραψάνης γεγονότα τον Φεβρουάριο του 1878. Ο ίδιος σημειώνει ότι αυτό αποτελεί αντιγραφή «ενός εντύπου του διδασκάλου Γρηγορίου Δ. Παπαδημητρίου». ⁴ Αναζητήσαμε το ανωτέρω έντυπο και μετά από προσεκτική αντιπαράβολή των δύο κειμένων διαπιστώσαμε ότι εδώ ο Απ. Ν. Μπέτσιος αδικεί τον εαυτό του, επειδή δεν πρόκειται για πιστή αντιγραφή. Απλώς στηρίζεται στο ανωτέρω κείμενο, αντιγράφει ορισμένες φράσεις, συμπληρώνει όμως και δικές του κρίσεις ή πληροφορίες. Χαρακτηριστική είναι π.χ. η περίπτωση των εννιά εκτελεσθέντων από τους Οθωμανούς Ραψανιωτών, αριθμό με τον οποίο συμφωνεί και Γρ. Δ. Παπαδημητρίου, αλλά δεν υπάρχει πλήρης ταύτιση στα αναγραφόμενα ονόματα. Θα λέγαμε ότι το κείμενο του Γρ. Δ. Παπαδημητρίου αποτέλεσε για τον Απ. Ν. Μπέτσιο ένα είδος οδηγού όμως ο συγγραφέας δεν αρκέσθηκε σ' αυτό. Θα είχε ασφαλώς υπόψη του και άλλα κείμενα, ενδεχομένως το βιβλίο του Αμβροσίου Κασάρα, που αναφέρεται στην Επισκοπή Πλαταμώνος, το οποίο βρέθηκε στο αρχείο του, ή και το βιβλίο για την επανάσταση του Ολύμπου του Μ. Δ. Σεϊζάνη.⁵ Ακόμη, ενώ ο Γρ. Δ. Παπαδημητρίου

1. Αναδημοσίευση από το *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 62 (Λάρισα 2012) 137-144.

2. Ευχαριστώ θερμά τους εγγονούς του: Απόστολο Β. Μακρή και Αθανάσιο Β. Μακρή για τις πληροφορίες που μου έδωσαν, γύρω από τη ζωή του παππού τους, καθώς και για τα χειρόγραφα που μου εμπιστεύθηκαν.

3. Έγραψε ιδιοχείρως, χωρίς να προχωρήσει σε έκδοση: α) Δύο τετράδια, 328 σελίδων το πρώτο και 280 σελίδων το δεύτερο, με ποικίλα ιστορικά κείμενα. β) Ένα εγχειρίδιο για τη σηροτροφία. και γ) Δύο σημειωματάρια με εκκλησιαστική μουσική, για προσωπική χρήση.

4. Γρηγόριος Δ. Παπαδημητρίου, *Φωνή εκ του Ολύμπου*, εν Βόλω 1910, 9-14. Ευχαριστώ τον Βασίλη Φ. Πλάτανο, για το φωτοαντίγραφο του εν λόγω εντύπου.

5. Μιλτιάδης Δ. Σεϊζάνης, *Η πολιτική της Ελλάδος και η Επανάσταση του 1878*, εν Αθήναις

αναφέρεται αποκλειστικά στα διαδραματισθέντα στη Ραψάνη, ο Απ. Ν. Μπέτσιος εξιστορεί και τα γεγονότα στην ευρύτερη περιοχή του Λιτοχώρου.

Από το εν λόγω κείμενο, αλλά και από τις άλλες του εργασίες ο Απ. Ν. Μπέτσιος αποδεικνύει το ενδιαφέρον για την ιστορία του τόπου του. Είναι ακόμη ενημερωμένος και για ποικίλα άλλα θέματα, όπως είναι η βυζαντινή μουσική, η καλλιέργεια του μεταξοσκώληκα, η οινοποίηση. Γενικότερα, αν και δεν απέκτησε ανώτερη μόρφωση, υπήρξε άτομο με πνευματική καλλιέργεια και ευαισθησία, κερδίζοντας με τη συμπεριφορά του την εκτίμηση των συμπατριωτών του.

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΟΛΥΜΠΟΥ ΤΟΥ 1878⁶

Η επανάσταση του Ολύμπου του 1878 συνετέλεσε διά την απελευθέρωσιν της Θεσσαλίας. Στόν Όλυμπο τότε ὑπῆρχον περί τὰ δέκα καπετανάτα.⁷ Οἱ κάτοικοι τῶν χωρίων τοῦ Ὀλύμπου ἐμπνεόμενοι ἀπὸ φιλοπατρίαν καὶ ἐλευθερίαν καὶ καθοδηγούμενοι ἄρχισαν νά ζητοῦν ὅπλα καὶ ἐνισχύσεις ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν δι' ἄγωνα. Καὶ ἀναγκαστικῶς ἐσχηματίσθη εἰς Ἀθήνας ἐπαναστατικὴ ἐπιτροπὴ ὁργανώσεως καὶ ἐνισχύσεως τοῦ ἀγῶνος.⁸

Ἐπίκεντρα τῆς ἐπαναστάσεως ἦτο ἡ Ραψάνη καὶ τὸ Λιτόχωρον ὡς ἔδρα προσωρινῆς διοικήσεως, μέ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς τὸν Ἱερομ.τῆς Μονῆς Πέτρας Λιτοχώρου⁹ Νικηφόρον, τὸν ἐπίσκοπον Κίτρους Νικόλαον,¹⁰ τὸν Ἰωάννην [Γ.] Βεργίδην, Γ. Β. Ζαχα-

1878, 152-155' Αμβρόσιος Κασσάρας, *Η Επισκοπή Πλαταμώνος*, 1895.

6. Στο κείμενο, που παρουσιάζουμε, διορθώσαμε μόνο τα ορθογραφικά και συντακτικά λάθη, προκειμένου να διευκολυνθεί ο αναγνώστης στην κατανόηση του κειμένου. Όπου αλλού έγιναν διορθώσεις, αυτές σημειώνονται στις παραπομπές.

7. Εννοεί, προφανώς, τα παλαιά αρματολίκια, τα οποία όμως καταργήθηκαν το 1836. Παρόλα αυτά, η παρουσία πολλών αγωνιστών της ελευθερίας στους ορεινούς όγκους της Θεσσαλίας και Μακεδονίας ήταν έντονη την περίοδο αυτή. Βλ. Μιλτιάδης Δ. Σεϊζάνης, *ό. π., σ. 152-155* Περικλής Δουλμέζ, «Ένα τουρκικό μπουγιουρντί του 1836 για τη δίωξη των θεσσαλών κλεφταρματολών», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 8 (1985) 185-189' Αλέξης Πολίτης, *Το δημοτικό τραγούδι, τα κλέφτικα, Ερμής*, Αθήνα 1973, ιθ'.

8. Αναφέρεται στη συγκρότηση της Μακεδονικής Επιτροπής, στις αρχές Ιανουαρίου του 1878, η οποία ανέλαβε την οργάνωση επανάστασης στη Μακεδονία. Η εντολή δόθηκε από την Κεντρική Επιτροπή Αγώνος, η οποία είχε την εποπτεία των επαναστατικών κινήματων των όμορων περιοχών, καθώς και της Κρήτης. Βλ. Ιωάννης Σ. Νοτάρης, *Ανέκδοτα έγγραφα για την επανάσταση του 1878 στη Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1966, 11-14.

9. Η Ιερά Μονή της Πέτρας βρίσκεται στη βόρεια πλευρά του Ολύμπου, σε ύψος 430 μ., κοντά στο ομώνυμο χωριό και μακριά από το Λιτόχωρο. Εννοεί, προφανώς, την Μονή του Αγίου Διονυσίου του Λιτοχώρου.

10. Πρόκειται για πολύ σημαντικό ιεράρχη. Γεννήθηκε στη Στενήμαχο της Ανατολικής Ρωμυλίας, το 1840, και πέθανε στην Αθήνα το 1882. Διακρίθηκε στην επανάσταση του 1878, στην οποία και πρωτοστάτησε. Περισσότερα, βλ. Ιω. Σ. Νοτάρης, *ό. π., σ. 190-192*.

ριάδην, Π. Α. Γεωργίου, καί μέ πρόεδρον τόν Γεώρ. Κοροβάγκον,¹¹ ἀφοῦ τά ὄπλα καί πολεμοφόδια μετακομίζοντο εἰς τήν ὀχυράν Μονήν τῆς Σκάλας τοῦ Ἀγ. Δημητρίου¹² ὅπου καί διενέμοντο εἰς ὅλα τά χωρία τοῦ Ὀλύμπου.

Ὁ δέ Ὀλυμπος εἶχε φουντώσει ἀπό ὀπλαρχηγούς. Στά Πιέρια ξεσηκώνονται Χοστέβας¹³ καί Καλογήρου,¹⁴ εἰς Ρεαστάνην¹⁵ Νταβέλης,¹⁶ ὁ λήσταρχος Βαγγέλης¹⁷ καί Ζαρκάδας,¹⁸ στήν Καρυά Ὀλύμπου ὁ Γεώρ. Τξαχείλας, στή Ραψάνη Θεμιστοκλῆς Δομούζας¹⁹ καί ἄλλοι εἰς Λιτόχωρον καί ἀλλαχοῦ.²⁰ Ὁ δέ ἐπίσκοπος Κίτρους Νικόλαος ὕψωσε σημαίαν ἐπαναστάσεως εἰς Κολινδρό.²¹

11. Η συνεδρίαση των αντιπροσώπων, από την ευρύτερη περιοχή του Ολύμπου, για την εκλογή επαναστατικής κυβέρνησης πραγματοποιήθηκε στο Λιτόχωρο, στις 19 Φεβρουαρίου του 1878. Ο εκλεγείς πρόεδρος Ευάγγελος Κοροβάγκος και ο Γ. Β. Ζαχαριάδης ήσαν ιατροί, ενώ ο Ι. Γ. Βεργίδης ιερέας. Στη συνεδρίαση συμμετείχε ακόμη ο Ιω. Νικολάου, ενώ ο επίσκοπος του Κίτρους Νικόλαος προστέθηκε στην προσωρινή κυβέρνηση, αργότερα, μετά την αποχώρηση ενός άλλου από τα αρχικά μέλη. Βλ. Μ. Δ. Σεϊζάνης, *ό. π.* σ. 154-155.

12. Το ορθό είναι, του Αγίου Διονυσίου. Πράγματι, από την Πλάκα του Λιτοχώρου τα πολεμοφόδια μεταφέρθηκαν στο Μετόχι της Σκάλας του Αγ. Διονυσίου, κοντά στο Λιτόχωρο. Βλ. Μ. Δ. Σεϊζάνης, *ό. π.*, σ. 154.

13. Ο Βαγγέλης ή Ευαγγέλης Χοστέβας, κατά τον Σεϊζάνη (*ό. π.*, σ. 164-165' Ιω. Σ. Νοτάρης, *ό. π.*, σ. 238) ήταν κλέφτης και όχι ληστής. Έδρασε στην περιοχή του Κολινδρού, το Φεβρουάριο του 1878, και ήταν ο κύριος συνεργάτης του επισκόπου του Κίτρους Νικολάου.

14. Σε επιστολή του Κοσμά Δουμπιώτη, αρχηγού της επανάστασης στον Όλυμπο, προς τη Μακεδονική Επιτροπή, με ημερομηνία 3.4.1878, ο Παναγιώτης Καλόγηρος ή Καλογήρου αναφέρεται ως λήσταρχος. Βλ. Ιω. Σ. Νοτάρης, *ό. π.*, σ. 201-203.

15. Πρόκειται για τη Ρεάτανη, σήμερα Ρυάκια της Πιερίας. Βλ. Ιω. Σ. Νοτάρης, *ό. π.*, σ. 190.

16. Πρόκειται για το λήσταρχο Νταβέλη ή Νταβέλα, τον οποίο όμως δεν πρέπει να ταυτίζουμε με το διαβόητο ληστή Χρήστο Νταβέλη (1832-1835). Ο Νταβέλης συνεργάστηκε με τον Παναγιώτη Καλογήρου και σε άλλες μάχες, όπως στη μάχη της Σαρακίνας, στην περιοχή της Καλαμπάκας, στις 7.4/1878. Τον Ιούλιο του ίδιου έτους τον συναντούμε πάλι να πολεμάει τους Τούρκους στα μέρη της Κοζάνης. Βλ. Ιω. Σ. Νοτάρης, *ό. π.*, σ. 204-205, 354.

17. Ο Βαγγέλης είναι το ίδιο πρόσωπο με το Βαγγέλη Χοστέβα. Βλ. παραπάνω τη σημείωση 12.

18. Ο Ηλίας Ζαρκάδας, ληστής, συμμετείχε και αυτός στην επανάσταση του 1878, πολεμώντας στη μάχη της Ρεάτανης (Ρυάκια) στις 28.2.1878, συνεργαζόμενος με τον Παναγιώτη Καλογήρου, το Νταβέλη και άλλους. Βλ. Ιω. Σ. Νοτάρης, *ό. π.*, σ. 190.

19. Για το ραψανιώτη αγωνιστή Θεμιστοκλή Ν. Δομούζα, βλ. Θανάσης Δουμακής, «Ο Θεμιστοκλής Ν. Δομούζας μέσα από δύο δημοτικά τραγούδια», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 59 (2011) 209-214.

20. Ο Μ. Δ. Σεϊζάνης μνημονεύει τα ονόματα και άλλων αγωνιστών: του Τ. Λάζου, γηραιού οπλαρχηγού από τη γνωστή αρματολική οικογένεια και του ανεψιού του Ιωάννη Λάζου, ιατρού, του Ν. Βλαχάβα, Α. Οικονόμου Κουκουράβα, Γ. Μαλάμα. Βλ. Μ. Δ. Σεϊζάνης, *ό. π.*, σ. 155.

21. Πράγματι, ο επίσκοπος του Κίτρους Νικόλαος ὕψωσε τη σημαία της ελευθερίας στον Κο-

Ἡ Ραψάνη τότε κατά τήν ἐπανάστασιν 19ην Φεβρ. 1878 ἀνέδειξε ἕναν ἀρματολόν, ἕναν κλέφτην τοῦ Ὀλύμπου, τόν Θεμιστοκ. Δομούζαν μετ' ἄλλων ἐκ Ραψάνης συντρόφων του: Εὐθύμ. Κατσιούραν, Γεώρ. Γιανούκαν, Γεώρ. Κλάψαν, Ζήσων Χελιδωνᾶν²² καί ἄλλους πού ἐτρομοκράτουν τοὺς Τούρκους κατοίκους τῶν γύρω χωριῶν τῆς περιοχῆς καί κρατοῦσαν τὰ ὄρεινά χωριά ἐλεύθερα.

Ἀπό τήν Καρυά Ὀλύμπου ξεφύτρωσε ἕνας ἄλλος λεβεντόκαρδος τουρκοφάγος Γεώρ. Ζαχειλάς²³ παντοῦ ὅπου διέβαινον ἐνέσπερον τήν φρίκην καί τόν τρόμον τῶν Τούρκων²⁴ τῆς περιοχῆς, εἰς δέ τοὺς πατριώτας ὅλους μετέδιδον τό πῦρ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, τῆς αὐταπαρνήσεως καί αὐτοθυσίας, εἰς τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων ἠλεκτρίσθησαν καί ἀφήρπασαν τὰς ψυχὰς των. Ἦρκεσε μόνον μία ἐπίσκεψις σέ κάθε χωριό τοῦ Ὀλύμπου Ραψάνης, Κρανιαῶς, Πυργετοῦ, Αἰγάνης, Καλλιπεύκης, Καρυᾶς καί ἀλλαχοῦ τῆς περιοχῆς. Καί ἀφήκαν ὅ,τι εἶχαν πολῦτιμον, συζύγους, τέκνα ἰς καί ἐν γένει τὰ πάντα, καί ἀπό 16 μέχρι 50 ἐτῶν ἐτάχθησαν παρὰ τό πλευρόν των. Καί διανεμήθησαν περί τὰ χίλια καί πλέον ὅπλα πού εἶχον μεταφερθῇ ἐξ Ἁγίου Ὁρους καί ἐκ τῆς Μονῆς τῆς Πέτρας²⁵ Ἁγίου Δημητρίου²⁶ Λιτοχώρου, οἱ ἐπαναστᾶται κατέλαβον τὰς κορυφογραμμὰς τῆς λοφοσειρᾶς ἐναντι τῆς Ραψάνης ἀπό Προφ. Ἡλία-Σελιό,²⁷ ἀφοῦ προηγουμένως ἠνάγκασαν τοὺς Τούρκους νά φύγωσι ἀπό τὰ πέριξ τῆς περιφερείας μέρη.

Τὰς πρωινὰς ὥρας τῆς ἰδίας ἡμέρας 18ης Φεβρ. 1878 ἀποβιβάζοντο εἰς τό Λιτόχωρον²⁸ περί τοὺς 500 ἐθελοντάς ἐξ Ἀθηνῶν μέ ἀρχηγόν τόν λοχαγὸ Πέτρο Δουμπλιώτη,²⁹ οἵτινες καί μετ' ὀλίγων ὀπλοφόρων τοῦ Λιτοχώρου κατέλαβον τό κατοικούμενον ὑπό

λινδρό της Πιερίας, στις 22.2.1878. Βλ. Μ. Δ. Σεϊζάνης, ὁ. π., σ. 166.

22. Εἶναι ὀνόματα γνωστῶν οικογενειῶν τῆς Ραψάνης.

23. Ο Γεώργιος Ζαχειλάς ἢ Τζαχειλάς, καταγόμενος ἀπὸ τὴν Καρυά τοῦ Ὀλύμπου, ἀνήκει στὴ γνωστὴ οικογένεια τῶν Τζαχειλαίων, πού ἐδρασαν στὴν περιοχὴ τοῦ Κάτω Ὀλύμπου. Βλ. Θανάσης Δουμακῆς, «Τὸ ἀρματολίκι τοῦ Κάτω Ὀλύμπου καὶ οἱ Τζαχειλαῖοι τῆς Ραψάνης», *Πρακτικά Ἀ΄ Ἱστορικοῦ Συνεδρίου Ραψάνης*, Λάρισα 1997, 35-46, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

24. Εννοεῖ ὅτι ἐνέσπειραν τρόμο στους Τούρκους.

25. Πρόκειται γιὰ τὴ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Διονυσίου τοῦ Λιτοχώρου καὶ ὄχι τῆς Πέτρας, ἡ ὁποία βρίσκεται στο βόρειο Ὀλυμπο, μακριὰ ἀπὸ τὸ Λιτόχωρο.

26. Τὸ ὀρθὸ εἶναι, Διονυσίου.

27. Προφήτης Ἡλίας καὶ Σελιό· τοπωνύμια στὰ νότια τῆς Ραψάνης.

28. Ἡ ἀπόβαση πραγματοποιήθηκε δύο ἡμέρες νωρίτερα, στις 16.2.1878. Βλ. παρακάτω τὴ σημείωση 30.

29. Τὸ ὀρθὸ εἶναι, Κοσμάς Στεργίου Δουμπιώτης, μέλος τῆς ἱστορικῆς οικογένειας Δουμπιώτη τῆς Χαλκιδικῆς, ἀπὸ τὸ χωριὸ Δουμπιά. Ο Κοσμάς Δουμπιώτης μεγάλωσε στὴ Σκόπελο, ὅπου τὸν ἐφέραν νήπιο ἢ γεννήθηκε τὸ 1821-1822. Κατατάχθηκε στὸν ὀθωνικὸ στρατὸ καὶ ἐγένε ἀξιωματικὸς τοῦ πεζικοῦ, σὲ ἡλικία 16 ἐτῶν. Τὸ 1877 προήχθη στὸ βαθμὸ τοῦ λοχαγοῦ. Ἡ ἐν Ἀθήναις Μακεδονικὴ Εἰτροπή, με τὸ υπ' ἀριθμ. 2/1 Φεβρουαρίου 1878 πρακτικὸ τῆς, τὸν διόρισε «ἀρχηγόν τῆς εἰς Ὀλυμπον στρατείας». Βλ. Ἰω. Σ. Νοτάρης, ὁ. π., σ. 186-188.

των Τούρκων χωριό Τόχοβα.³⁰

Μεταξύ των ἐθελοντῶν ἦτο καὶ ὁ Μιλτιάδης Ἀποστολίδης (εἰσαγγελεύς τῶν ἐν Ἀθήναις Ἐφετῶν),³¹ ὅστις, μὲ ἓναν μόνον συνοδόν, ἀνεχώρησε ἐσπευσμένως γιὰ τὸν τομέα τῆς Ραιψάνης.³² (Τότε τὰ μέσα συγκοινωνίας ἦτο τὰ πόδια καὶ φορτηγὰ ζῶα στὰ ὄρεινά). Καί μόλις ἔφθασαν στὸν Πλαταμῶνα, ἐντὸς τοῦ φρουρίου ἦσαν κλεισμένοι τοῦρκοι κάτοικοι τῆς περιοχῆς μὲ τὰ γυναικόπαιδά των διὰ τὸν φόβον τῶν Ἑλλήνων, ἔχοντες ἐπικεφαλῆς τοῦρκον ἀξιωματικόν, διότι τὸ φρούριον Πλαταμῶνος ἐθεωρεῖτο ἀπόρθητον. Καὶ ὁ Ἀποστολίδης ἐξήτησε ἀπὸ τὸν Ἱμπραήμ τὴν παράδοσιν τοῦ Φρουρίου. Φόβος καὶ τρόμος τότε κατέλαβε τοὺς ἐν αὐτῷ κεκλεισμένους Τούρκους. Ἡθέλησαν νὰ πυροβολήσουν καὶ ὀλίγον ἔλειψε νὰ φονευθεῖ ὁ Ἀποστολίδης. Ἀλλὰ ὁ Ἱμπραήμ τοὺς ἐμπόδισε, καὶ μάλιστα τοὺς ὕβρισε τουρκιστί. Τέλος ἡ συμφωνία ἐγένετο καὶ αἱ πύλαι τοῦ φρουρίου ἠνοιχθήσαν. Φωναὶ καὶ κλαυθμοὶ τῶν Τούρκων καὶ μάλιστα τῶν γυναικῶν, διότι ἐνόμιζαν ὅτι θὰ τοὺς ἔσφαζαν οἱ Ἕλληνες. Ὁ δὲ φρούραρχος Ἱμπραήμ ἐσυλλογίζετο πῶς νὰ σώσῃ τὸ χαρέμι του καὶ περὶ τοῦ φρουρίου δὲν τὸν ἔμελε. Καὶ ἐν αὐτῷ Τοῦρκοι παρέδωσαν τὰ ὅπλα καὶ πολεμοφόδια καὶ ἀνεχώρησαν μὲ ἐσκυμμένας τὰς κεφαλὰς. Κατόπιν ὁ Ἀποστολίδης ἔκανε τοὺς ἐν αὐτῷ στρατῶνας.³³

Χαρά καὶ ἀγαλλίασις ἐβασίλευσε τότε εἰς τὰ περίχωρα τῆς περιοχῆς. Οἱ κάτοικοι τῶν χωρίων εἶχον σωστό πανηγύρι διὰ τὴν ἀπόβασιν εἰς Λιτόχωρον ἐθελοντῶν καὶ τὴν κατάληψιν ὑπ' αὐτῶν τοῦ τουρκικοῦ χωρίου (Τοχόβας)³⁴ καὶ τὸ κατόρθωμα τοῦ Ἀποστολίδη εἰς Πλαταμῶνα.

Ἡ χαρά ὅμως αὐτὴ δὲν δῆρκεσε ἐπὶ πολὺ. Τὴν ἐπομένην ἡμέραν ξημερώματα, τουρκικὰ πλοῖα ἀπέκλεισαν τὴν παραλίαν Λιτοχώρου καὶ ἤλεγχον τὴν θάλασσαν μέχρι Τσάγεξι Στόμιον), συνάμα τουρκικὸς στρατός ἐκ Κατερίνης ἀνακατέλαβε τὸ τουρκικόν χωρίον Τοχόβας ἐν συνέχειᾳ τὸ Λιτόχωρον, ὅπου καὶ πυρπόλησαν καὶ

30. Πρόκειται γιὰ τὸ σημερινό χωριό Τρίλοφο τῆς Πιερίας, τὸ ὁποῖο κατοικοῦνταν ἀπὸ 400, περίπου, οἰκογένειες Κιρκασίων. Βλ. Μ. Δ. Σεϊζάνης, ὁ. π., σ. 164. Οἱ Κιρκάσιοι ἢ Τσερκέζοι κατάγονταν ἀπὸ τὸν Καύκασο, ἀλλὰ ἐξιλαμίστηκαν μετὰ τοῦ 16ου καὶ τοῦ 18ου αἰῶνα. Εἰδὼ ὁ συγγραφέας τοῦ κειμένου τοὺς θεωρεῖ Τούρκους.

31. Ὁ Μιλτιάδης Ἀποστολίδης, μαζί με τὸ Γεώργιο Ζαχέϊλα, τὸ Μιχάλη Τζήμα καὶ τὸ λοχαγὸ Κοσμὰ Δουμπιώτη, ὡς ἀρχηγό, συμμετείχαν στὴν πρώτη ἀποστολὴ τῆς «εἰς Ὀλυμπον στρατείας». Οἱ ἀνωτέρω ἠγούνταν ἐκστρατευτικοῦ σώματος 500 ἀνδρῶν καὶ ἀποβιβάστηκαν στὴν Πλάκα τοῦ Λιτοχώρου, τὴ νύχτα τῆς 15 ἡς πρὸς τὴ 16 ἡ Φεβρουαρίου τοῦ 1878. Βλ. Ἰω. Σ. Νοτάρης, ὁ. π., σ. 41' Μ. Δ. Σεϊζάνης, ὁ. π., σ. 153-154.

32. Εἰδὼ φαίνεται ὅτι ἀρχηγὸς τοῦ ἀποσπάσματος ἦταν ὁ Ἀποστολίδης με βοηθὸ τὸ Ζαχέϊλα. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἀνωτέρου ἀποσπάσματος στὴ Ραιψάνη εἶχε ὡς κύριον στόχο νὰ ἐμποδίσει στὰ στενὰ τῶν Τεμπῶν τὴν ἀνοδο τουρκικῶν ἐνισχύσεων ἀπὸ τὴ Λάρισα. Βλ. Ἰω. Σ. Νοτάρης, ὁ. π., σ. 42.

33. Ἡ κατάληψη τοῦ φρουρίου τοῦ Πλαταμῶνα ἀπὸ τὸν Ἀποστολίδη πραγματοποιήθηκε στὴς 18.2. 1878. Βλ. Μ. Δ. Σεϊζάνης, ὁ. π., σ. 157-160.

34. Ἡ πραγματικότητα εἶναι διαφορετικὴ. Τὸ χωριὸ Τόχοβα, κατοικούμενο ἀπὸ τοὺς φιλοπόλεμους Κιρκασίους, δὲν καταλήφθηκε ἀπὸ τίς επαναστατικὲς δυνάμεις.

κατέλαβον τό μοναστήρι τῆς Σκάλας μέ τά πυρομαχικά.³⁵

Ταυτοχρόνως τήν ιδίαν ἡμέραν 20ήν Φεβρ. Κυριακήν τῆς Τυρινῆς ἀπό τό Δερελί (Γόννοι) Κεσερλί (Συκούριον), Μπαλαμουτί³⁶ κ.λ.π. πολλοί κάτοικοι Τούρκοι, καί περί τίς 4000 τουρκικός στρατός, ζεμπέκηδες³⁷ καί Γκέκηδες³⁸ ἄτακτοι ἤρχοντο κατά τῆς Ραψάνης. Ἐνα τμήμα ἐκ τῆς ὁδοῦ Δερελί καί ἕτερον ἐκ τῆς ὁδοῦ Μπαμπᾶ (Τέμπη). Οἱ ἐπαναστάται περί τούς χιλίους (1000) ἐκ Ραψάνης καί τῶν γύρω χωριῶν³⁹ κρατοῦσαν τάς προαναφερθείσας θέσεις μέ τούς ἀρχηγούς των καπεταναίους [καί] ἥρωας, πού διηύθυνον τήν μάχην, Θεμιστοκλήν Δομούζαν, Γεώργ. Ζαχείλαν καί Μιλτιάδ. Ἀποστολίδην. Ἐπολέμησαν ἀνδρείως καί ἀπέκρουν τούς Τούρκους.

Ἡ μάχη διήρκεσε ἐπὶ δύο ἡμέρας,⁴⁰ ἀπ' ἐκεῖ ἠκούοντο αἱ βροντεραὶ φωναὶ τῶν καπεταναίων εἰς Ραψάνην. Καρδιά α α α, παιδιά μας! Βαράτε τά σκυλιά α α α... Ἐφονεύθησαν καθ' ὅλη τήν μάχην τρεῖς ἐπαναστάται: Δημ. Λάμπρου, Ζήσης Χελιδωνᾶς καί Γεώργ. Τραμαντζᾶς,⁴¹ ἐκ τῶν Τούρκων ἀρκετοί⁴². Τήν δευτέραν ἡμέραν τῆς μάχης ὅμως ἤρχοντο ἐπανειλημμένως ἀγγελιοφόροι ἀγγέλλοντες ὅτι ἐξετοπίσθησαν οἱ ἡμέτεροι καί ἐζητοῦντο ἐσπευσμένως ἐπικουραὶ εἰς ἄνδρας. Καί μετ' ὀλίγον αἱ σφαῖραι ἤρχισαν νά συρίζουν ἐντός τῆς Ραψάνης ἐκ τοῦ ἀπέναντι δάσους τῶν Ἀγ. Θεοδώρων. Τότε ἐπῆλθε μεγάλη σύγχυσις καί ἀλαλαγμοὶ τῶν ἐν τοῖς οἴκοις μενόντων. Οἱ ὑπερήλικες γέροντες ἄρχισαν νά συνοδεύουν τά γυναικόπαιδα

35. Βρισκόμαστε στις αρχές Μαρτίου του 1878 και η επανάσταση του Ολύμπου έχει ατονήσει. Οι επαναστατικές δυνάμεις ελέγχουν μόνο την περιοχή του Κοκκινοπλού. Βλ. Ιω. Σ. Νοτάρης, *ό. π.*, σ. 193-195.

36. Η σημερινή Ιτέα στην Κοιλιάδα των Τεμπών..

37. Ζεμπέκηδες < τουρκ. zeybek' οι χωροφύλακες του οθωμανικού κράτους προερχόμενοι από σώματα ατάκτων της παλαιάς Τουρκίας.

38. Γκέκηδες αλβανικό φύλο το οποίο βαρύνεται για αλλεπάλληλες λεηλασίες κατά του χριστιανικού πληθυσμού της Θεσσαλίας, λίγο πριν από την επανάσταση του 1878. Τη Ραψάνη και τα γύρω χωριά τα λεηλάτησαν την ημέρα του Σταυρού (14.9.1877). Βλ. Χαρίλαος Ντούλας, «Η τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία στα 1877», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 14 (1998) 3-16.

39. Σύμφωνα με το Μ. Δ. Σεϊζάνη (*ό. π.*, σ. 187), οι επαναστατικές δυνάμεις της περιοχής δεν ξεπερνούσαν τους 500 άνδρες. Αντίθετα, ο γενικός πρόξενος της Θεσσαλονίκης Κ. Κ. Βατικιώτης, στην από 2 Μαρτίου 1878 έκθεσή του, αναφέρει ότι οι συγκεντρωμένοι από τη Ραψάνη μέχρι το Δερελί (Γόννους) ήταν 1000. Βλ. Ιω. Σ. Νοτάρης, *ό. π.*, σ. 232.

40. Οι συγκρούσεις διήρκεσαν 5 ημέρες, από τις 22 έως και τις 26 Φεβρουαρίου του 1878. Εδώ ο συγγραφέας αναφέρεται, προφανώς, στην τελευταία ημέρα των συγκρούσεων, όταν οι εξεγερμένοι απέμειναν μόνοι τους να αναμετρηθούν με τους αριθμητικά υπέρτερους Οθωμανούς, δεδομένου ότι ο Μ. Αποστολίδης είχε πάρει εντολή να επιστρέψει στον Πλαταμώνα. Βλ. Μ. Δ. Σεϊζάνης, *ό. π.*, σ. 187-191.

41. Τους ίδιους ακριβώς Ραψανιώτες, ως φονευθέντες, αναφέρει και ο Μ. Δ. Σεϊζάνης (*ό. π.*, σ. 190). Ο Ζήσης Χελιδωνᾶς ήταν Ραψανιώτης, ενώ ο Γ. Τζαματζᾶς ή Τραμαντζᾶς Αμπελακιώτης. Βλ. Γρ. Δ. Παπαδημητρίου, *ό. π.*, σ. 11.

42. Ο Γρ. Δ. Παπαδημητρίου (*ό. π.*, σ.11) αναφέρει ότι σκοτώθηκαν 200 Τούρκοι.

πρός τὰ βόρεια δάση τοῦ Ὀλύμπου, ὁ ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος τότε Ἀμβρόσιος,⁴³ μέ ὅλα τὰ τεχνάσματα κωδωνοκρουσίης, παρακλήσεις κ.λ.π. δέν κατόρθωσε νά συγκεντρώσει ἐνισχύσεις καθ' ὅτι δέν ὑπῆρχαν, καί μετὰ τὰς παρακλήσεις πού ἔκανε εἰς τήν ἐκκλησίαν, ἵππευσε ἐπὶ ἵππου καί ἀκολουθούμενος πάρ' ἑνός ἱερομονάχου ἐκ τῆς Μονῆς τῶν Κανάλων καί τριῶν νεαρῶν 14-15 ἐτῶν ἐκ Ραψάνης μετέβη εἰς τόν τόπον τοῦ ἀγῶνος μέ κίνδυνον τῆς ζωῆς του. Συνήντησε τόν ὄπλαρχηγόν Ἀποστολίδην κατὰ μαυρον [εἰς] χεῖρας καί πρόσωπον ἀπό τό ἀκατάπαυστον πῦρ τῆς ἡμέρας, ὅστις ἀπελπισθεῖς, καθ' ὅτι δέν ἔδειξε ἐνδιαφέρον καί ἡ κυβέρνηση, διέταξε τόν δεσπότην στρατιωτικότητα νά ἐπιστρέψει, διότι ὁ ἀγὼν ἦτο κρίσιμος καί κινδυνεύει. Καί ἐπιστρέψας ὁ Ἀμβρόσιος εἰς τήν ἔδρα του, πού τότε ἦτο ἡ Ραψάνη, κατόρθωσε τήν τελευταίαν στιγμή μόνον νά περισώσει τὰ ἀρχιερατικά του ἄμφια.

Τήν δέ τρίτην ἡμέραν 21ην Φεβρ.⁴⁴ ὄρμησαν οἱ Τοῦρκοι ἄγριοι καί λυσσασμένοι, ἐμβῆκαν εἰς Ραψάνην καί [ἀπό] τήν ὁποῖαν εἶχαν φύγει ὅλοι οἱ κάτοικοι, καθὼς καί ἀπό τήν Κρανιά, καί εἶχον διασκορπισθῇ ἄλλοι εἰς τὰς κορυφάς τοῦ Ὀλύμπου, ἄλλοι πρὸς τόν Παντελεῖμονα καί ἄλλαχοῦ. Εἶναι ἀδύνατο νά φαντασθεῖ κανεῖς τό κακό πού ἐγένετο. Μητέρες ἔκλαιον καί ἐθρήνουν ἀπ' ἐδῶ, διότι εἶχον χάσει τὰ παιδιὰ των. Παιδιά ἔκλαιον γοερῶς ἀπ' ἐκεῖ ζητοῦντα τοὺς γονεῖς των. Τί νά ὑποφέρουν, τό ψῦχος, τήν χιόνα, τήν πείνα, τήν γυμνότητα, ὅλα τὰ εἶχον ἀφήσει στά σπίτια των. Τί νά φάγωσι, μέ τί νά σκεπασθῶσι. Κατάστασις φρικώδης καί ἀπελπιστική.

Οἱ δέ Τοῦρκοι ἀφοῦ ἐμβῆκαν εἰς Ραψάνην ἔσφαξαν ἀλύπητα ὅσους ἐβρῆκαν. Ἐπτά γέροντας καί τρεῖς γράϊας,⁴⁵ διότι αὐτοί μόνον δέν ἠδυνήθησαν νά ἀκολουθήσουν τὰ γυναικόπαιδα.

Οἱ σφαγιασθέντες ἦτο 1ον. Γιαννούλαν Καραβάν, 2ον Καλπάκαν, 3ον Μήτηρον Χελιδονάν, 4ον Παπαοικονόμου, 5ον Αθ. Μουζάν, 6ον τόν γεναίως πολεμήσαντα, τραυματίαν, Ἀθαν. Παπαδόπουλον, 7ην τήν γράϊαν Πανανοῦ, 8ην τήν γράϊαν Σδοῦγκενα καί 9ην τήν ὀγδοηκοντούτιδα γράϊαν Κατσιούρινα ἐν ἀδαμιαίᾳ περιβολῇ ἀπέπεμψαν στήν Κρανιά ὅπου καί τήν ἔκαυσαν σέ φοῦρνο.⁴⁶

Φαντασθῆτε πόση ἦτο ἡ βαρβαρότης τῶν Τουρκαλάδων. Σημειώσατε δέ ὅτι μαζί μέ τοὺς Τουρκαλβανούς ἦλθον καί πολλοί κάτοικοι τῶν γύρω χωρίων μέ φορητά ζῶα, ὅπως προαναφέραμε προηγουμένως. Αὐτοί ἐπεδόθησαν εἰς λεηλασίης τῶν

43. Ο ἐπίσκοπος Λυκοστομίου καὶ Πλαταμῶνος Ἀμβρόσιος Κασσάρας (Κάλυμνος 1844-Συκούριο 1918) με ἔδρα τη Ραψάνη, κατέβαλε υπεράνθρωπες προσπάθειες νὰ υπερασπισθεῖ τη Ραψάνη καὶ τοὺς κατοίκους της. Βλ. Μ. Δ. Σεῖζάνης, ὁ. π., σ. 187.

44. Σύμφωνα με τὸ Μ. Δ. Σεῖζάνη (ὁ. π. σ., 191) οἱ Ὁθωμανοὶ μῆκαν στη Ραψάνη τὴν 27η Φεβρουαρίου καὶ τὴν πυρπόλησαν.

45. Αντίθετα ὁ Μ. Δ. Σεῖζάνης γράφει ὅτι ἐκτελέστηκαν ἐπτά ἄνδρες καὶ δύο γυναῖκες (ὁ. π., σ. 191).

46. Εδῶ ὁ Ἀπόστολος Ν. Μπέτσιος κάνει λάθος. Ενώ, ἀρχικά, ἀναφέρει ὅτι ἐκτελέστηκαν ἀπὸ τοὺς Ὁθωμανοὺς δέκα Ραψανιώτες (ἐπτά ἄνδρες καὶ τρεῖς γυναῖκες), στη συνέχεια ἀναφέρει τὰ ονόματα ἐννιά σφαγιασθέντων (ἑξὶ ἀνδρῶν καὶ τριῶν γυναικῶν), τὰ ὁποῖα, πάντως, γίνονται γνωστά γιὰ πρώτη φορὰ. Τὸν ἴδιο ἀριθμὸ ἐκτελεσθέντων δέχεται καὶ ὁ Γρ. Π. Παπαδημητρίου (ὁ. π. σ. 11).

οίκων ἤρπαζον ὅλα τὰ πράγματα, πολύτιμα καὶ μὴ ἀξίας καὶ τὰ μετέφερον εἰς τὰ χωρία των. Κατόπιν οἱ ἴδιοι ἐπεδόθησαν εἰς ἄλλο ἔργον ἀπαίσιον καὶ ἀνατριχιαστικόν. Ἐθηκαν πῦρ ἀπὸ τέσσερα μέρη τὴν Ραψάνην καὶ παρέδωκαν αὐτὴν εἰς τὰς φλόγας. Οἱ δὲ καπνοὶ καὶ αἱ φλόγες τῶν καιομένων οἰκιῶν ἔφθανον μέχρις οὐρανοῦ, καὶ ὁ πνέων ἄγριος βοριᾶς ἀπετελείωσε τὸ κακόν, καὶ ἐν μιᾷ νυκτί ἡ Ραψάνη μετεβλήθη εἰς στάκτην καὶ ἐρείπια.⁴⁷

Μεταξὺ τῶν πυρποληθέντων οἰκιῶν {ἦταν} καὶ τὰ σχολεῖα, ἡ ἐκκλησία Μητροπόλις Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἡ Ἐπισκοπὴ καὶ μεγάλη βιβλιοθήκη μὲ δύο χιλιάδες τόμους διαφόρων θρησκευτικῶν καὶ ἱστορικῶν βιβλίων καὶ χειρογράφων.⁴⁸ Τὴν ἰδίαν νύκτα παρεδόθησαν εἰς τὰς φλόγας ὁ Νεξερός,⁴⁹ ἡ Καρυνὰ Ὀλύμπου καὶ τὸ Λιτόχωρον.⁵⁰

Ἀφοῦ ἡ ἐπανάστασις δυναμικὰ ἀπέτυχε, ἄρχισε σκληρὸς διπλωματικὸς ἀγών. Αἱ ἐπιτροπαὶ τοῦ ἀγῶνος Λιτοχώρου καὶ Ἀθηνῶν συνεστήθη[σαν] ὡς προσωρινὴ ἐπαναστατικὴ κυβέρνησις⁵¹ τοῦ ἀγῶνος καὶ μὲ διάφορα πολυμήχανα μέσα, προκηρύξεις, ὑπομνήματα, φόνων, καταστροφῶν κ.λ.π. καὶ μὲ ὑπογραφὰς ἀντιπροσώπων, σχεδὸν ὅλων τῶν χωρίων τῆς Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας, πού ἐστέλλοντο μέσῳ τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ γενικῶν προξένων, πρὸς τὰς κυβερνήσεις τῶν Μεγ. Δυνάμεων, αἵτινες ἔλαβον ὑπὸ σοβαρὰν ἔποψιν⁵² τῶν γεγονότων καὶ ἐπέσθη ἡ Τουρκία. Καί

47. Σύμφωνα με το *Ημερολόγιο* του Ραψανιώτη Λεωνίδα Κ. Παπακώστα, η πυρπόληση της Ραψάνης έγινε την 1η Μαρτίου του 1878, κατά την οποία οι Τούρκοι έκαψαν 270 σπίτια. Βλ. Γεώργιος Χρ. Παρίσης, *Η Ραψάνη και η γειτονική προς αυτήν περιοχή του Κάτω Ολύμπου*, εισαγωγή, σχόλια, επιμέλεια, Β. Γ. Παρίσης-Ν. Γ. Παρίσης, Λάρισα 1898, 127. Σε ενθύμηση πάλι εκκλησιαστικού βιβλίου της γειτονικής Κρανιάς αναφέρονται τα εξής: «1878, Φεβρουαρίου 20, εν Κρανιά. Ὅταν ἤρθαν οἱ κλέφτες καὶ ἔμασαν ασκέρη ραγιαδες καὶ ἐπῆγαν νὰ πολεμήσουν εἰς τὸ Σουλιδὸ με τοὺς ζομπαέδες (ατάκτους) καὶ τοὺς κονιάρους, διὰ νὰ πάρουν τὴ Λάρισα καὶ ἀνίκησαν οἱ ζοπέηδες (άτακτοι) καὶ ἔφυγαν ὁ κόσμος ὅλος καὶ ἐπῆγαν οἱ ζοπέηδες καὶ ἔκαψαν τὴ Ραψάνη καὶ ἐπῆραν σέα καὶ μπακούρια, ἐγὼ γράφομε μαζί με τὸν Τάσιο. Καὶ ὅποιος τὸ διαβάσει νὰ μας συγχωρεῖ. Καὶ υποφαίνομαι». Βλ. Κώστας Σπανός, «Ενθυμήσεις ἀπὸ τὴν Κρανιά τοῦ Ολύμπου, 1728-1900», *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο*, 1 (1980, β' ἐκδοσι 1997) 73.

48. Η πληροφορία που διασώζει ἐδὼ ὁ συγγραφέας ἀποδεικνύει ὅτι ἡ καταστροφὴ τῆς Ραψάνης ἦταν ὀλοσχερής, πολὺ περισσότερο ἐπειδὴ, ἐκτὸς τῶν οἰκιῶν, κάηκαν τὰ σχολεῖα, ὁ ιερὸς ναὸς Κοιμήσεως Θεοτόκου, ἡ Ἐπισκοπὴ καὶ ἡ βιβλιοθήκη τῆς Ραψάνης, που διέσωζε πολλὰ ἱστορικὰ βιβλία καὶ χειρόγραφα.

49. Νεξερός' ἡ σημερινὴ Καλλιπεύκη.

50. Το Λιτόχωρο πυρπολήθηκε μερικὲς ἡμέρες νωρίτερα, στὶς 20 Φεβρουαρίου 1878. Βλ. Μ. Δ. Σεϊζάνης, ὁ. π. σ.176.

51. Η φράση εἶναι ἀσαφής. Εννοεῖ, προφανῶς, ὅτι ἡ ἐπαναστατικὴ Κυβέρνηση, που συγκροτήθηκε με τὴν ἐναρξὴ τῆς ἐπανάστασης στὴν περιοχή τοῦ Ολύμπου, ἀπέστειλε διακήρυξη πρὸς τὶς Κυβερνήσεις τῶν Ευρωπαϊκῶν Δυνάμεων (19.2.1978) καθὼς καὶ ἄλλα ὑπομνήματα με τὰ ὁποῖα καθιστοῦσε γνωστὴ τὴ βούληση τῶν ἐπαναστατημένων Ελλήνων γιὰ ἐλευθερία.

52. Το σωστό: Οἱ κυβερνήσεις τῶν Μεγ. Δυνάμεων ἔλαβαν σοβαρὰ ὑπόψη τὰ γεγονότα.

μετά τριετή [περιοδο] σκληρῶν διαπραγματεύσεων μέ τήν Ὑψηλή Πύλη καί μέ ἐπιδιώξεις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων πού κατέληξαν στή συμφωνία τῆς Κων/λεως καί τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου, πού ὑπεγράφη στίς 22 Φεβρ. 1881⁵³ καί στίς 31 Αὐγ. 1881 μέ μεγάλη ὑποδοχή τῶν κατοίκων Λαρίσης καί ὁλοκλήρου τῆς Θεσσαλίας ἐμβῆκε ἑλληνικός στρατός στή Λάρισα ἐπί κυβερνήσεως Κουμουνδούρου με ἐπικεφαλῆς τόν στρατηγό Σκαρλάτον Σούτσον⁵⁴ καί τοῦ ἐπιτελάρχου Ἰσχομάχου.⁵⁵

Ὅπως σ' ὅλη τήν Ἑλλάδα, ἐπί αἰῶνας, οἱ πρόγονοί μας κατέβαλον ἀγῶνας καί θυσίας γιά τήν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος μας καί κάθε σπιθαμή γῆς εἶναι ποτισμένη μέ αἷμα τῶν προγόνων μας,[ἔτσι] καί ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Θεσσαλίας δέν ὑπῆρξε ἀναίμακτος, [καθώς] συνετέλεσε καί ἡ ἐπανάστασις τοῦ Ὀλύμπου τό 1878 Φεβρ. 20.

Α. Μπέτσιος

53. Η συνθήκη του Βερολίνου υπογράφηκε στις 1/13 Ιουνίου του 1878 και η συμφωνία της Κωνσταντινούπολης στις 20 Ιουνίου / 2 Ιουλίου του 1881.

54. Ο υποστράτηγος Σκαρλάτος Σούτσος (1806-1887) καταγόταν από μεγαλοαστική οικογένεια της Αθήνας. Ασχολήθηκε και με την πολιτική.

55. Ο Κωνσταντίνος Ισχομάχος καταγόταν από τη Μακεδονία, σπούδασε στη Σχολή Ευελπίδων και έφτασε στο βαθμό του αντισυνταγματάρχη. Πέθανε το 1888.

Σελιδοποίηση: Στάμος Γραμμένος τηλ.2410621177
Εκτύπωση-Βιβλιοδεσία: Λάμπης Αγγελόπουλος τηλ.21057504444, 6984168593